

Birutė KABAŠINSKAITĖ,
Gert KLINGENSCHMITT
Vilniaus universitetas

LATVIŲ *un* ‘IR’ – SKOLINYS AR VELDINYS?

Latvian *un* ‘and’ – loanword or inherited word?

Anotacija. Straipsnyje pateikiama alternatyvi latvių kalbos sujungiamojo jungtuko *un* ir *in* etimologija. Tradiciškai jie buvo laikomi skoliniais. Tačiau jungtukas ‘ir’ priklauso tokiems kalbos elementams, kurie įprastai nėra skolinamiesi. Tikėtina, kad latvių *un* ir *in* taip pat yra indigenūs. Tuomet etimologinis la. *un* giminaitis galėtų būti s. i. *utá*, išplėsta senosios indų kalbos klitiko *u* forma. Elementą *-tá* tinkamiausia būtų laikyti parodomąjo įvardžio **tó-* negalūnine loc. sg. forma **té* (reikšmė maždaug ‘čia, ten’), kurios reikšmė nublanko prisišliejus prie proklitiko **u:* *utá* ‘ir, taip pat’ < **u + té* ‘taip pat ten, ir ten’. La. *un* tikėtinausia kildinti iš **u+na* < **u+no* ‘ir ten’. Elementas **-no*, panašiai kaip ir i.-ir. **-tá*, kilo iš įvardžio **nó-* negalūninės lokatyvo formos **né*, jos *o* laipsnio atitikmens, atsirandančio silpnojoje pozicijoje. Latvių jungtuko *in* kilmė galėtų būti aiškinama dvejopai: arba tai la. *un* ir *ir* kontaminacijos produktas, arba silpnojoje pozicijoje atsiradęs **ej* (plg. slavų **i* ‘ir’ < **ej*) variantas: taigi *i-n* < **ē-n* < **ej-na*.

Raktažodžiai: latvių kalba; etimologija; *un*; sujungiamasis jungtukas; skolinys; veldinys.

Abstract. The article deals with the origin of Lat. *un* ‘and’ which is generally regarded as a loanword from German *und* ‘and’. As an alternative explanation this article offers an interpretation of *un* as an indigenous element of the language. If derived from **u + na* (**na* being an adverb belonging to the pronominal stem IE **nó-* ‘this’, cf. Slov. *in*, earlier *ino* ‘and’ < **ej + na* beside *í* ‘and’ < **ej* of the Slavic sister languages) the formation of *un* would be paralleled by that of OInd. *utá* ‘and’ (Av. *uta*, OPers. *utā* < Proto-Iranian **uta*) < **u+tá* (**-tá* < **té* or **to* belonging to IE **tó-* ‘this’). If this interpretation is correct one would be compelled to explain the spelling *unde*, *und* used in the Latvian texts of the 16th and 17th centuries as an artificial transformation by the German authors of those texts who were not quite familiar with Latvian and applied the orthography of German to their Latvian texts.

Keywords: Latvian; etymology; *un*; coordinating conjunction; loanword; indigenous word.

1. Latvių sujungiamasis jungtukas *un* 'ir' įprastai laikomas skoliniu iš vokiečių kalbos¹. Janis Endzelynas remiasi tuo, kad pirmuosiuose latvių tekstuose (iki XVII a. antrosios pusės) rašyta *und* (*unde, uñ* ir pan.) ir kad *un* itin retai vartotas latvių liaudies dainose. Be to, ir šiaip senuosiuose latvių tekstuose bei apskritai latvių kalboje yra nemaža germanizmų – iš vokiečių (vokiečių žemaičių, vėliau vokiečių aukštaičių) kalbos, kurią į Latviją XIII a. atsinešė užkariautojas Kalavijuočių ordinas.

Panašiai teigiama ir dėl kai kuriuose XVII a. pabaigos latvių tekstuose fiksuoto jungtuko *in* 'ir; taip pat' (Fiurekerio tekstuose, Adolfio gramatikoje, Langijaus žodyne bei gramatikoje), kuris pasitaiko Kuržemės² ir kai kuriose Vidžemės, rytų Latgalos šnektose³. Pasak Karulio, *in* galėjo būti perimtas iš v. v. ž. trm. *ind* 'ir' ar v. ol. *en* 'ir', o Endzelynas kaip dar vieną galimybę mini la. *i(r)* bei vok. *un* kontaminaciją⁴.

1.1. Tik Augustas Bylenšteinas (Bielenstein 1864, 340) nepritarė nuomonei dėl skolinimo. Jis manė, kad latvių ir vokiečių žodžiai yra giminiški. Tačiau akcentuotina, kad pagal latvių kalbos garsų dėsnius tautosilabinis junginys trumpasis balsis + *n* būtų virtęs ilguoju balsiu (jis vėliau galėjo tapti diftongu): $Vn > \bar{V}$ (veikiausiai buvo ir tarpinė grandis – V^n , nosinis balsis). Tad garsų seka *und* negalėjo egzistuoti indigeniuose latvių kalbos žodžiuose. Įmanomas būtų buvęs tik vienskiemenis *un*, jei po *n* anksčiau būtų išnykęs koks nors žodžio galo trumpasis balsis.

1.2. Vok. *und*, anksčiau v. v. a. *unde* (*und, un*), yra kilęs iš s. v. a. *unti* (*unta, unte*). Pavienės formos su *u* senojoje vokiečių aukštaičių kalboje buvo

---

¹ Žr. ME 4, 299; Endzelin 1922, 543; Endzelīns 1951, 700; Karulis 2001, 1087.

² Kad Kuržemėje vartojama *in*, užsiminta Mancelio (Skrundoje, XVII a. vid.) ir Stenderio (XVIII a.).

³ Endzelynas išskyrė tokias vietas, kur fiksuotas *in*: Zlėkos [Zlėkas], Užava, Aknys-ta [Aknīste] (Kuržemė); Lubana [Lubāna] (Vidžemė); Viliaka [Viļaka] (rytų Latgala) (ME 1, 707; Endzelīns 1951, 700). Be to, pasak jo, visoje Latvijoje jis taip ir nebuvo paplitęs, dabar termėse *in* pasitaikęs retai, senosios kartos lūpose, pavyzdžiui, pastoviojo junginio sąaugoje *diesingan* 'gana, pakankamai' (ME 1, 707; plg. mažiau fonetiškai pakitusį variantą *dievsingan* ME 1, 487; EH 1, 328 bei patį junginį *dievs in* (*un/ ir*) *gan* 'dievas ir gana' ME 1, 485t.).

⁴ ME 1, 707; Endzelīns 1951, 700; ankstesnėje vokiečių kalba parašytoje latvių kalbos gramatikoje jis nurodo kiek kitokią kontaminaciją: la. *ir* bei v. ž. *en* 'ir' (Endzelin 1922, 543).

paliudytos IX amžiuje, o nuo X a. šios jungtuko formos tapo vyraujančios daugelyje aukštaičių tarmių (išskyrus vidurio frankų tarmę, kurioje ir vidurio vokiečių aukštaičių laikais vartotos formos *ende, int[e]*). Anksčiausiai paliudytas yra *anti* (VIII a.) ir su pakitusiu balsiu *enti* (aukštutinių vokiečių tekstuose VIII ir IX amžiuje) bei *endi* (vadinamojoje Izidoriaus tekstų grupėje, frankų tarmėje). Taip pat vartotas ir *inti* (frankų tarmėje IX a. ir alemanų tarmėje).

Formų *anti/enti, inti ir unti* buvimą greta galima paaiškinti trimis germanų prokalbės formomis germ. **andi, *indi, *undi* < **onti, *enti, *nti* (Braune Eggers 1975, 53, išn.). Duomenų chronologija bei lyginimas su giminiškomis germanų kalbomis leidžia numanyti, kad *unti* veikiausiai yra kilęs dėl silpnojoje pozicijoje įvykusio balsio suužpakalėjimo (Braune, Eggers 1975, 54, išn. 4, 72, išn. 2), panašus balsio pokytis silpnojoje pozicijoje įvyko ir *inti* (taip pat v. v. ž. *inde*, esančio greta *ende*) atveju. Paprastai jungtukas 'ir' sakinyje nedominuoja, todėl dažniausiai jis silpnai akcentuojamas, ir jo garsų artikuliacija taip pat susilpnėja. Tiek pirminės formos germ. **andi* < **o-n-ti*⁵, tiek **en-ti*⁶ ar **n-ti*⁷ atveju analizė yra aiški. Ją patvirtina ir lyginimas su tokios pat darybos bei panašios reikšmės **é-ti* bei jo refleksais. Taigi, viena vertus, minėtini s. i. *áti* 'pervirš, anapus [kyšoti]', gr. ἔτι 'dar', lo. *et* 'ir', go. *iþ* 'tačiau', visi kilę iš ide. **é-ti* 'virš, anapus šio (*e-) [kyšoti]', ir, kita vertus, **o+n-ti* 'virš, anapus ano (*o+n-)' [kyšoti]'. Kirčiuoto **ón-ti* refleksai yra s. š. germ. *enn* 'dar, ir, tačiau', *en(n)* 'taip pat, ir, tačiau' < germ. **anþi*, o silpnosios pozicijos nekirčiuoto **o+n-ti* – s. v. a. *anti, enti*, s. saks. *endi*, s. fryzų *ende*, s. angl. *end* 'ir' < v. germ. **andi* 'ir'⁸.

1.3. Fonetinis la. *un* ir vok. *und* panašumas yra menkas. Jį sudaro tik abiejuose žodžiuose išlikęs nosinis garsas, o semantinis tapatumas atsirado tik dėl to, kad germanų kalbose, jų ankstesnėje pakopoje,rieveiksmių priesaga *-ti* buvo pridėta prie įvardžio kamieno **n-*. Latvių kalbos žodis negalėjo būti su tokia priesaga, nes prieš einantis tautosilabinis junginys būtų virtęs ilguoju balsiu. Neįmanoma išmąstyti ir kito tikėtino kelio, kuriuo latvių kalboje ar ankstesnėje jos pakopoje įvardis **n-* būtų galėjęs išrutulioti šią latvių jung-

⁵ **-n-* – tai įvardinis kamienas,rieveiksmių darybos pagrindas, esantis greta kaito-mojo įvardinio kamieno **-no-* (Klingenschmitt 2015, 250t.); plg. lie. *anàs*, sl. m. **onъ*, f. **o'na, *o'no* n. 'jis' < **a'na-* < **o + nó-*.

⁶ Plg. **e+no-*, pvz., gr. κείνο-, gr. ἐκείνο- 'tas' < **(e)ke(i) + eno-*.

⁷ Plg. **no-*, pvz., lo. *nam* 'kadangi' < **nām* < **na-h₂-m*.

⁸ Žr. Klingenschmitt 2015, 251, išn. 16.

tukui *un* savitą funkciją. Taigi latvių ir vokiečių jungtukų etimologinis ryšys yra visiškai neįtikimas.

2. Tačiau teigimas, kad sujungiamasis (sudedamasis) jungtukas, reiškiantis 'ir', yra skolinys, atrodo taip pat neįprastas. Nūdienos tipologai, sociolingvistai teigia, kad jungtukas yra viena iš lengviausiai paskolinamų, perimamų kalbos dalių (Matras 2009, 157). Vis dėlto 'ir', dažniausiai vartojamas jungtukas, yra išskirtinis. Daugelio indoeuropiečių šeimos kalbų faktai rodo, kad jungtukas 'ir' priklauso tokiems kalbos elementams, kurie įprastai nėra skolinamiesi⁹.

2.1. Tiesa, paribio tarmėse, tam tikruose pasakymuose kartais gali būti vartojamas ir skolinys. Zigmo Zinkevičiaus duomenimis (Zinkevičius 1966, 437), rytiniuose lietuvių ploto pakraščiuose jungtuką *ir* tam tikrais atvejais pakeičia slavizmas *dà*: *Geria da šoka* „tik geria ir šoka“ Adutiškis; *mėsa da mėsa, daugiau nieko negali išvirti* Kaltanėnai; *jis tik valgo da miegt(i)* Kaniava. Šis jungtukas kaip variantas pasirodo ir seniausiuose mūsų tekstuose: *Da pagal tu βodžu Diewa/ Waikfczoti turi kek czefa* MG II 412¹⁰; *Išlaiko da velda dangų su žeme* BPII322; *Ir jis valgė da gėrė* BB1Moz25,34. Panašiai tam tikruose pasakymuose vartojamas ir variantas *dō*, net žemaičių tarmėse. Remiantis slavizmų balsių pakaitos dėsniumais (plg. ir Kardelis 2003, 140t.) *dō* laikytinas senesniu (lie. *o* < *ā pakeičia slavų *a*), o *da* – (lie. *a* pakeičia slavų *a*) naujesniu skoliniu¹¹.

⁹ Alb. *e* 'ir' laikyti lotynizmu (iš lo. *et*) neįmanoma dėl fonetinių sumetimų. O naujosios persų kalbos faktai – greta indigenaus *u* 'ir' < v. pers. *uđ* < s. pers. *utā* čia žinomas ir arabizmas *va* 'ir' – aiškintini išskirtiniu rašomosios kalbos poveikiu. Jau senesniojoje prozoje naująja persų kalba buvo noriai vartojami arabų skoliniai, nors beveik visuomet tą patį buvo galima išreikšti sava kalba. To meto supratimu arabų skoliniai liudijo autorių išsilavinimą ir moksliskumą. O žodžio, reiškiančio 'ir', rašyba visai neleido atskirti savojo *u* ir skolintinio *va*. Mat abiem atvejais buvo rašoma <w>. Tad išsimokslinusių buvo beveik priversti ištarti skolinį *va*.

¹⁰ Slavizmą *da* šioje giesmėje Danielius Kleinas vėliau keitė *bei*. Įdomu, kad nurodyta Mažvydo giesmė („Pone Dieve aukščiausias“) neturi svetimkalbio šaltinio. Dainoros Pociūtės (1995, 169) ji laikoma originalia, o Gvidas Michelinis (2000, 471) spėja, kad ji būsianti laisvas Liuterio giesmės perdirbinys (artimo prototipo rasti nepavyko). Giesmėje yra Mažajai Lietuvai tipiškesnių žodžių, pvz., skolinys *paburguok* (kitur vartojama *barguoti*), pasitaiko žemaitybių. Tad ji nepriklauso senajam katalikiškajam giesmių klodui, kuriuo iš dalies naudojosi Mažvydas.

¹¹ Sl. *da 'ir' veikiausiai vestinas iš *dō < **do-h*₁ 'ir kaip priedas' (tai daiktavardiškai vartoto parodomąjo įvardžio **do-* vienaskaitos įnagininkas). Jis lygintinas su keltų *dū praep. 'prie' (s. air. *do*, *du* 'prie'), germ. *tō adv. 'ir kaip priedas' (s. angl. *tō* 'ir kaip prie-

Tačiau akcentuotina, kad šie variantai yra tik šalutiniai greta pagrindinio indigenaus *ir*. Latvių *un* yra visuotinai vartojamas latvių kalboje, taigi kaip sponuojamas skolinys jis būtų labai išskirtinis.

2.2. Šiaip jau baltų kalbose yra buvę atvejų, kai vartotas vien skolintinis sujungiamasis (tiesa, jis priklausė skiriamųjų jungtukų klasei) jungtukas. Štai reikšme ‘arba’ prūsų kalbos išlikusiuose tekstuose nuosekliai vartotas germanizmas *adder* (žr. Mažiulis 2013, 9; pr. *adder* dar reiškė ir ‘bet’, tačiau prūsų katekizmuose greta vartotas ir neskolintinis *sclait* / *schlait*). Vis dėlto nėra duomenų, kaip *adder* ‘arba’ funkcionavo šnekamojoje prūsų kalboje. Jis galėjo būti dirbtinai įdiegtas į rašomąją kalbą, nes tuos XVI a. tekstus prūsų kalba rašė vokiečių tautybės žmonės, netobulai mokėję prūsų kalbą. Kita vertus, prūsų kalbos padėtis tuo metu buvo ypatinga – ji buvo benykstanti, patyrusi smarkią vokiečių kalbos interferenciją, tad galėjo būti perimtas ir svetimas jungtukas. Latvių kalba XIII–XVI a. prieš atsirandant pirmiesiems tekstams nebuvo patyrusi smarkios vokiečių žemaičių kalbos įtakos – istorikų teigiama, kad vietiniai gyventojai, vadinti iškalbingu pavadinimu *Undeutsche* ‘nevokiečiai’, gyvavo gana atsietai nuo savo svetimkalbių valdytojų, priklausiusių aukštuomenei. Dėl nepatogaus susisiekiimo Latvijos nekolonizavo žemesniųjų sluoksnių vokiečiai žemdirbiai, taigi sąlygos vokiečių kalbai plisti buvo minimalios, ji negalėjo daryti didelės įtakos latvių kalbai.

2.3. Tokie pat argumentai tiktų ir dėl la. *in*, jei vertintume Endzelyno bei Karolio nuomonę, kad tai galėjęs būti skolinys iš vidurio vokiečių žemaičių ar vidurio olandų kalbos¹². Be to, *in* išlikimas sustabarėjusiuose posakiuose (žr. 2 išn.) taip pat gali liudyti jungtuko indigenumą.

---

das, taip pat’, angl. *too* ‘taip pat’), praep. ‘prie’ (s. v. a. *zuo*, n. v. a. *zu*, s. angl. *tō*, angl. *to*). Jei lie. *da*, *dō* būtų laikomi veldiniais, juos reikėtų vesti iš *do (plg. sl. *do ‘iki’, germ. *ta ‘prie’ – s. angl. *te*, s. v. a. *za*, *zi*), atitinkamai – *dā < *da-h₂ (ar pan.). Tokia rekonstrukcija sąlygotų pirminę reikšmę buvus ‘ir kaip priedas’ – tai, žinoma, tik teorinė galimybė. Kadangi pastaroji reikšmė niekur nepaliudyta, šie svarstymai mažai tikėtini. Regis, slavų *da anksčiau turėjo specifinę reikšmę ‘ir kaip priedas’, plg. posakį priimant svečius r. *хлеб да соль* [chleb da sol] ‘duona ir [kaip priedas] druska’. Toks specialus sujungiamojo jungtuko vartojimas lietuvių kalboje neturi tikslaus atitikmens. Dėl to mintis apie skolinimą yra priimtinesnė.

¹² Vidurio vokiečių žemaičių kalboje reikšme ‘ir’ buvo vartotos formos *ande*, *ende*, *inde* (pastaroji tik Vestfalijoje) bei *unde* (taip pat ir variantai su galinio *e* apokope). Dabartinės vokiečių žemaičių tarmės dažniausiai vartoja tik *un*, o vidurio nyderlandų – *ende* (dabartinė nyderlandų kalba – *en*).

3. Šie faktai rodo, jog aptariant la. *un* kilmę pirmenybę reikėtų teikti etimologijai, kuri tikėtinesnė, t. y. nesiremia skolinimu. Tuomet keltinas klausimas, ar pirmųjų spausdintų latvių tekstų *und, unde*¹³ iš tiesų atspindėjo autentiškas latvių kalbos formas. Senųjų latvių tekstų rengėjai buvo vokiečiai. Taigi vokiečių kalbos pavyzdys jiems buvo autoritetas – latvių kalbai jie mėgino taikyti Rygos vokiečių žemaičių rašybą (žr. Vanags 1998, 41–52). Įmanoma, kad latvių jungtuką *un* vokiečiai rengėjai sutapatino su garsiškai panašiais savo (vokiečių) kalbos *und, unde* ir pradėjo vartoti kaip neva taisyklingesnes formas.

Tarp kitko, vidurio vokiečių aukštaičių kalboje greta *unde, und* užfiksuota ir forma *un* (ji pavartojama ir dabartinėse vokiečių aukštaičių bei žemaičių tarmėse). Jei manytume, kad latvių tekstų rengėjai vokiečiai la. *un* galėjo palaikyti kai kuriuose tuometiniuose žemuosiuose vokiečių sluoksniuose vartota šnekamosios kalbos forma, tuomet vokiečių rašomosios kalbos *unde, und* vietoj latvių *un* galėjo būti įdiegta labai lengvai. Ar ši galimybė iš tiesų buvo, nežinome.

Kaip tam tikrą paralelę čia tiktų nurodyti skolinto jungtuko lie. *alba* ‘arba’ vartojimą (tiesa, ne visuotinį) senojoje lietuvių raštijoje (Mažvydo, Bretkūno, Vilento, Daukšos tekstuose; beje, LKŽ duomenimis, tarmėse jis nefiksuojamas). Galima daryti prielaidą, kad puikiai mokėdami lenkų kalbą mūsų raštijos kūrėjai garsiškai panašų (ir prestižiškesnį?) le. *albo* ‘arba’ susiejo su savu *arba*. Variantas *aba* ‘arba’ (Sirvydo, Petkevičiaus, Chylinckio tekstuose ir dabartinėse, ypač paribio, tarmėse) laikytinas nedirbtinai atėjusiu slavizmu, susijusiu su kaimyninių baltarusių ar lenkų tarmių įtaka (plg. br. *aбó* ‘ar, arba’, le. trm. *abo* ‘t. p.’).

Taigi matant, kad parašymai s. la. *und, unde* nebėra svarūs argumentai dėl latvių jungtuko *un* svetimos kilmės, la. *un* (ir *in*) galima laikyti indigeniu ir ieškoti etimologinių jo giminaičių.

Tai, kad *un* buvo retas latvių liaudies dainose, neturėtų labai stebinti – dainose sujungiamasis jungtukas ‘ir’ apskritai labai retai vartojamas. Bylenštei-

---

¹³ Peržiūrėjus visus latvių senųjų tekstų bazėje (*SENIE*) esančius pirmuosius tekstus, matyti, kad iki XVII amžiaus antrosios pusės visur vartotos tik formos *und, unde, undde* arba abreviatūra *uñ*. Variantas *un* pasitaiko išimtinai retai (rasta po vieną kartą dviejuose tekstuose), tad be abejonės laikytinas korektūros klaida (tiesiog nebuvo uždėtas lankelis virš <u>). Forma *un* pradėta vartoti tik nuo XVII a. antrosios pusės.

nas nurodė (1864, 340), kad 2854 Biutnerio rinkinio¹⁴ tekstuose *un* pasitaiko tik apie šešiskart, o *in* – vieną kart¹⁵.

3.1. Lietuvių kalboje taip pat galėjo egzistuoti jungtukas *un* ‘ir’. Tokį žodį fiksuoja ir LKŽ. Tačiau iš karto pasakytina, kad jo kilmė veikiausiai svetima. Tą liudija lie. *un* paplitimas – palatvijo tarmės (Joniškis, Žagarė, Šakyna). Letonizmu turbūt reikėtų laikyti ir *un*, paliudytą XIX a. pabaigos Klaipėdos apylinkių žemaičių šnektose. Skolinimą sąlygojo ypatinga lietuvių latvių kalbų padėtis paribyje: artima kalbų giminystė tam tikrais atvejais leido nuolat bendraujantiems lietuvių ir latvių kalbėtojams suprasti vienas kito kalbą. Tad vienos kalbos elementai gana lengvai galėjo būti perimti į kitą kalbą. Panašiai yra nutikę senojoje anglų kalboje: nors ir teigiama, kad įvardžiai neskolinami, jos trečiojo asmens įvardžio daugiskaitos forma (n. angl. *they* ‘jie’ < v. angl. *þei, þai*) perimta iš šiaurės germanų kalbų (germ. *þai < ide. *toǵ, plg. lie. *tiẽ*; s. isl. *þeir*, su analogiškai pagal daiktavardžio fleksiją pridėtu *r*). Taip buvo pakeistos indigenios senosios anglų kalbos formos, prasidedančios *h-* (*hīe* ir tt.). Anglų ir šiaurės germanų kalbėtojų bendravimas tam tikrose Britanijos vietovėse tam tikru metu vyko taip, kaip numanoma buvus lietuvių bei latvių kalbų paribuose.

Įrodymu, kad lie. *un* esąs indigenus, galėjo tapti Frenkelio minimas faktas (1932, 87; 1962, 1162t.), jog *un* vartotas Dieveniškėse, t. y. su Latvija visai nesusiekiančiose šnektose. Iš tiesų jis rėmėsi Eduardo Volterio *Lietuvių literatūros draugijos* (vok. *Litauische litterarische Gesellschaft*) pranešimuose skelbtu tekstu (1895, 185) iš Lugomėnų (br. Лугамавічы) valsčiaus¹⁶. Tai nedidelis tekstelis, Biblijos Pradžios knygos aštuonių sakinių vertimas¹⁷, kurį užrašė čia gimęs Lugomėnų seniūnas. Forma *un* reikšme ‘ir’ čia pavartota vienintelį kartą ir atrodo besanti perrašymo ar spausdinimo klaida: „Dz[ievas]

---

¹⁴ Čia turimas galvoje Georgo Frydricho Biutnerio (Georg Friedrich Büttner) 1844 metais išleistas dainų rinkinys *Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes*.

¹⁵ Įdomu, kad dalis senųjų rankraštinųjų latvių *Tēve mūsu maldū* (Tėvreize), taip pat išverstos be jungtuko ‘ir’.

¹⁶ Jis apima dalį kaimų dabartinės Baltarusijos teritorijoje, Vijos rajone. Volterio liudijimu, Lugomėnų valsčiuje XIX a. pabaigoje lietuviškai kalbėta Lazūnuose (Lazduny), Gudėnionyse (Gudjenata), Bobrovičiuose (Bobroviči), Bežancuose (Bežancy), Jaškevičiuose (Jaškevičy), Valdikiuose (Voljdiki) ir Donevičiuose (Doneviči) (Wolter 1895, 173).

¹⁷ Tai keli Pradžios knygos pirmojo skyriaus pirmieji sakiniai ir keli to paties skyriaus paskutiniai sakiniai, susiję su pasaulio ir žmogaus kūrimu.

padare žmogu, sutvariijo žmogu un savo padabijos, sutvere virišku **un** moteriški“. Šiaip jau *un* šiame tekste labai dažnas, jis vartojamas kaip įprasta tarminė prielinksnio *ant* forma, aiškiai skiriama nuo bent 10 kartų paminėto *ir*. Tekstelio pabaigoje rašytojo ar spaustuvinininko suklysta veikiausiai todėl, kad prieš tai rašyta „un savo padabijos“, be to, prieš šį sakinį einančiame sakinyje septynis kartus pavartotas prielinksnis *un* ‘ant’.

3.2. LKŽ dar nurodytas ir lietuvių kalbos jungtukas *in* ‘ir’. Duomenys taip pat nėra patikimi, mat remiamasi keliomis senuosiuose tekstuose pasitaikiusiomis formomis, kurios, labai tikėtina, yra tiesiog korektūros klaidos – vietoj *ir* atspausdinta *in*. Du kartus *in* pavartotas Baltramiejaus Vilento tekstuose: „šmones vštrukdet in vreda yuffu niemaš prieg yū neparodet“ (VE 2¹⁸); „ir Smaks koweše in Angelai iō ir nepergaleia“ (VEE 173). Keliskart jis pasitaiko ir spausdintuose Jono Bretkūno veikaluose – 1589 m. Bretkūno giesmyne (XVIII giesmė): „Wargūfu in filwartufu“ (Bretkūnas 2001, 40) bei 1591 m. postilėje: „ghi [...] garbinti/ in fu Schwentais Angelais liaupsinti“ (BP I 53); „košna diena ing griekus in biauribes ibraidinami efme“ (BP II 53). Postilės *in* Augustas Leskynas laikė tikėtinomis korektūros klaidomis: „wohl beidemal Druckfehler“ (1903, 101). Panašiai galima manyti ir dėl giesmyno vienkartinio *in*, tai rodytų minėtos giesmės genezė – ji (kaip ir nemaža dalis kitų giesmių) buvo perimta iš Mažvydo giesmyno. Mažvydo tekste yra „Vargufu ir filwartufu“. Kadangi Bretkūnas nedaug pertvarkė kartojamų giesmių kalbą – dažnai atsisakė Mažvydui būdingų žemaitiųjų, kai kur keitė rašybą – giesmyno vienintelis *in* neatrodo buvęs sąmoningo keitimo rezultatas. Be to, tiek Bretkūno giesmyne, tiek postilėje pasitaiko ir daugiau smulkių korektūros klaidų, plg. *nur* (XVIII giesmė) vietoj Mažvydo *nar* ‘nor’; *dowanaiu* (XX giesmė) vietoj *dowanoiu*; *Traice mns* vietoj *Traice mus* (XX giesmė); *Sunus* vietoj *Sunaus* (BP I 53), *prigtam* vietoj *priegtam* (BP II 342); postilėje netgi yra klaidų atitaisymai (abiejų dalių pabaigoje; tiesa, čia pataisyta nedaug klaidų): *tacziu* – *tacziau*; *iam* – *tam*; *abai* – *labai* (BP I 432); *ifchwin* – *ifchwis*; *an fwieto* – *ant fwieto*; *kaipaieg* – *teipaieg*; *moretu* – *noretu* (BP II 526).

4. Nei lietuvių, nei prūsų kalba nėra išlaikiusi jungtuko, etimologiškai artimo la. *un*. Tačiau etimologinį la. *un* giminaitį galima rasti senojoje indų kalboje – tai sujungiamasis jungtukas *utá* (Rigvedoje – *utá* ‘ir’; Vedų prozos

---

¹⁸ Tai matome tik teksto perrašoje, XIX a. pabaigoje darytoje Frico Bechtelio (1882, 2), nes vieninteliame Vilento *Enchiridiono* originale atitinkamų pradžios puslapių nėra išlikę.

tekstuose – ‘taip pat, net’, pvz., plg.: RV I 36.6 *adyá* [...] *utáparám* ‘šiandien ir vėliau’; RV I 80.15 *ṛṣṇám utá krátum* ‘vyro jėgą ir dvasios jėgą’). Šis *utá* (av. *uta*, s. pers. *utā* ‘ir’ < i.-ir. **utá*) yra išplėsta senosios indų-iranėnų kalbos klitiko *u* forma. Iš pradžių s. i. *u* veikiausiai įvardijo nedidelę prieštarą, menkesnę nei ‘savo ruožtu, kita vertus’, iš čia išsirutuliojo reikšmė ‘lygiai taip pat, taip pat’¹⁹. Kaip enklitikas **u* tam tikrose kalbose prisišliejo prie adverbiališkai vartoto **ā*, atitinkamai **ā̃* (reikšmė maždaug ‘čia, ten’) < **ah₂* (tai negalūninis parodomiojo įvardžio **é/o-* kuopinio kamieno lokatyvas **a-h₂*²⁰ < **e-h₂*), atitinkamai, **a-h₂-ah₁* < **e-h₂-eh₁* (kuopinio kamieno instrumentinio linksnis)²¹, ir šitaip kilo ilgesnė, kirčiuota forma: gr. *αὖ* ‘antra vertus’, germ. **auk* (s. isl. *auk* ‘taip pat; ir’; silpnojoje pozicijoje kilo *ok, og* ‘ir’, šv. *och, da, og* ‘ir’; s. v. a. *ouh*, s. angl. *ēac* ‘taip pat’). Su indų-iranėnų kalbos klitiku *u* sujungtas elementas *-tá* diachroniškai yra daugiaprasmiškas, kadangi šioje kalbų šakoje *a* gali būti kilęs iš trumpųjų **a, *e* ar **o*. Vis dėlto i.-ir. *utá*, regis, turi atitikmenį graikų kalboje – gr. hom. ἤυτε ‘kaip’ < **ē-υ[e]-ute* ‘iš tiesų kaip ir’ (Schwyzer, Debrunner 1966, 564, 576). Taigi elementą *-tá* tinkamiausia būtų laikyti parodomiojo įvardžio **tó-* negalūnine loc. sg. forma **té* (reikšmė maždaug ‘čia, ten’), kurios reikšmė nublanko prisišliejus prie proklitiko **u*: *utá* ‘ir, taip pat’ < **u + té* ‘taip pat ten, ir ten’ (plg. gr. τε junginį po santykinio įvardžio: gr. hom. ὅς τε ‘kuris [ten]’, taip pat ir s. v. a. *ther thār* ‘kuris [ten]’, v. v. a. *der dā*, ankstyv. n. v. a. *der da*). Tokia pat semantinė ‘taip pat’ raida į ‘ir’ įvyko ir anksčiau minėtuose germanų žodžiuose (s. š. germ. *auk, ok, og* ir kt.).

Pateiktai i.-ir. *utá* ‘ir’ etimologijai neprieštarauja senosios pietų graikų kalbos duomenys – laiko prieveiksmiai konj. (anksčiau adv.) ὅτε ‘kada, tuo laiku kai’ (jon.-at., arkad.-kipr.; mikėn. *ote*), adv. πότε ‘kada’ (at., arkad.-kipr. πότε, jon. *κότε*), adv. τότε ‘tada’ (jon., at., arkad.). Graikų formos kilo elementui *-te* prisijungus prie įvardinių kamienų **i^hó-* ‘(santykinis) kuris’, **k^wó-* ‘(klausiamasis) kuris’ ir **tó-* ‘(parodomasis) tas’. Kad kaip dalelytė vartojamas

¹⁹ Iki šiol buvo nepastebėta, kad **u* turi refleksą ir baltų kalbose. Skaitvardis lie. *vienas*, la. *viens* < **u-ejhnó-* turi tokį pat priedėlį **u* kaip ir indų-iranėnų kalbos **u-bh^há-* ‘abu’ (s. i. *ubhá-* ir kt.) < **u-b^hó-* (greta germ. **ba-*, go. *bai* (ir kt.) < **b^ho-*). Dalelytė **u* čia iš pradžių veikiausiai turėjo priešpriešinančią reikšmę (maždaug: vienas – kaip priešprieša kitiems skaičiams).

²⁰ Plg. gr. eol. dor. αἰ ‘jei’ < **a-h₂-i*, esantį greta tos pat reikšmės jon. at. εἰ < **e-ἰ*.

²¹ Dėl **a-h₂-ah₁* plg. vienaskaitos genityvo abliatyvo baigmenį **a-h₂-as*. Instrumentinio baigmuo **a-h₂-h₁* yra perimtas iš devī tipo *ih₂/iah₂* kamieno paradigmos (plg. gen. sg. **-iah₂-s*).

*u teoriškai galėtų būti vartojamas ir kaip kamienas, rodo av. *uiti* adv. ‘taip’ < *u-ti; plg. funkciškai atitinkamą, iš parodomąjo įvardžio kamieno **i-* išvestą s. i. *i-ti ‘taip’. Dar Julijus Pokornas (1959, 74) pastebėjo, jog kilmės požiūriu priešpriešinė dalelytė *u ‘kita vertus’ ir deiktinė dalelytė *u (esančios žodžiuose s. i. *sáu*, av. *huuō*, s. persų *hauv* ‘anas’, gr. οὔτος m., αὕτη f., τοῦτο n. ‘tas’, kurie turbūt kilę iš vyriškosios giminės junginio **só+u+tod/t* ‘tas kitavertus’ = ‘tas ten, čia’ ir moteriškosios giminės **sah₂+u+tod/t* su analogiškai pridėta galūne²²; senąją priešpriešinę reikšmę dar galima išvelgti s. bžn. sl. *ovb...*, *ovb* ‘viena vertus..., kita vertus’) yra identiškos. Pietų graikų kalbos *-te* atitinka eolų *-ta* (eol. ὄτα, πότα, τότα), dorėnų *-ka* (dor. ὄκα, πόκα, τόκα). Šių darinių antrasis sandas nebuvo laikorieveiksmių darybos sufiksas, tai parodo šio elemento buvimas ir tokiuoserieveiksmiuose kaip, pavyzdžiui, εἶπεν ‘tada, tuomet’ (substantyvinis vienaskaitos lokatyvas *e-i buvo išplėstas **te+n*²³), ἔπειτεν ir ἔπειτα ‘tada’, esančiuose greta konj. ἐπεὶ ‘kai, kada [ir kt.]’ < **ep+ej*, kuris išrieveiksmio, reiškusio ‘čia, ten’, keičiantis sintaksiniam ryšiams išsirutuliojo į prijungiamąjį jungtuką. O gr. ἄλλοτε adv. ‘kitąkart’ < *álio-te (: ἄλλο- ‘kitas’) turbūt yra naujesnis darinys, padarytas analogiškai pagal ὅτε, πότε, τότε. Taigi elementai *-te*, *-ta*, *-ka* veikiausiai buvo senosios dalelytės, plg. Frisk 1970, 440. Tad reikšmė, nurodanti laiką, buvo nulemta ne jų, o pirmojo elemento. Labai tikėtina, kad **ió-*, **k^wó-*, **tó-* – tai negalūninės vienaskaitos lokatyvo formos – forma panašia reikšme paliudyta ir av. *yezi* ‘jei’ < **ie/o* + dalelytė **ġ^hi*. Taigi dalelytė **-te* tegali būti traktuojama tik kaip sustabarėjęs įvardžio **tó-* vienaskaitos lokatyvas.

4.1. Panašiai kaip ir i.-ir. *u-tá, la. *un* galima būtų traktuoti kaip *u išplėstą formą, kuri jau savarankiško egzistavimo laikais arba dar tik prisišliėjus elementui *-n* (ar pan.) šalia reikšmės ‘taip pat’ įgijo reikšmę ‘ir’. Latvių jungtukas neteko žodžio galo trumpojo balsio. Čia derėtų lyginti su slovėnų sujungiamuoju jungtuku *in* ‘ir’²⁴, kuris skiriasi nuo kitų slavų kalbų jungtukų,

²² Iš jų buvo išvestas vadinamasis *vṛddhi* darinys **éu-o-*, paliudytas av. *auua-* ‘anas’, s. persų *ava-* ‘t. p.’.

²³ Dėl **-n* plg. įvardžio s. i. *a-* ‘šitas’ vienaskaitos lokatyvą s. i. *ásmin* < **é-smi+n*, esantį greta tos pat reikšmės av. *ahmi* < *e-smi; lie. *kadà* < *kadq < **kadā+n* [plg. r. a. *kadū*] < **-dah₂+n*, esantį greta s. i. *kadā ‘kada’ < **-dāh₂*, s. i. *idā+n+im* ‘dabar’, ide. **nu+n*, esantį greta *nú* ‘dabar’; prie vietos ir laiko formų pridėtas **-n* kilmės požiūriu veikiausiai yra *en ‘į’ nulinis abliauto laipsnis.

²⁴ Slovėnų jungtuką greta la. *in* nurodė ir Endzelynas (Endzeliņš 1951, 700), tačiau neaišku, kaip jis aiškino jo kilmę – galbūt abiejų jungtukų kilmę laikė tapačia.

neišplėstųjų *i* < *ei. Slovėnų jungtukas anksčiau buvo vartojamas nesutrum-pėjęs – slovėn. *ino* < sl. *i-no < **ei+na*. Tas *-no* buvo ne tik sujungiamojo jungtuko, bet ir kito slovėnų jungtuko – *an* < *ano* ‘tačiau’²⁵ dalis. Ankstesnė šio *-no* < bl.-sl. *na funkcija nubluko kaip ir i.-ir. **-tá* funkcija. Jo kilmė bei pirminė reikšmė taip pat panaši į indų–iranėnų atitikmens. Anksčiau buvo parodyta, jog i.-ir. **-tá* kilo iš įvardžio **tó-* negalūninės loc. sg. formos *té. Slovėn. *-no* kilo iš įvardžio **nó-* negalūninės lokatyvo formos *né (plg. gr. Hes. ὄνε ‘štai šis’ < **so+ne*), jos *o* laipsnio atitikmens, atsirandančio silpnojoje pozicijoje. Pradinė slovėn. *i-no* forma rekonstruotina kaip *ei-na < **ei+no* ‘ir ten’. Savo ruožtu la. *un* tikėtiniausia kildinti iš **u+na* < **u+no* ‘ir ten’. Įmano-ma, kad šios praformos pagrindas galėjo būti **u+né* (plg. i.-ir. *u-tá < **u+té*). Vis dėlto dėl artesnės giminystės su slavais patikimiau būtų teikti **u+no*.

4.2. Latvių kalbos variantą *in* ‘ir’ (pakoregavus Endzelyno mintį) galima būtų laikyti latvių indigenaus jungtuko *un* ir tos pačios reikšmės *ir* (jis šalia *un* ir *in* minėtas Adolfo gramatikoje; vartotas Ernsto Gliuko verstoje Biblijoje [Patarlių knygoje]; pasitaiko Kuržemės tarmėse [Bartoje] ir dainose iš įvairių latvių vietovių) kontaminacijos produktu.

Vis dėlto aiškinimas, nesiremiantis kontaminacija, būtų patikimesnis. Iš tiesų yra galimybė la. *in* laikyti veldiniu: *in* įmanoma traktuoti kaip silpnojoje pozicijoje atsiradusį slavų *i* ‘ir’ < *ei atitikmens variantą: taigi *i-n* < *ē-n < *ē-na < *ei-na (ar pan.). Dėl balsių pokyčių silpnojoje pozicijoje palygintina, pvz., dalelylė la. *tik*, lie. *tik*, *tiek* ‘vien, tiktai’ (Gervėčiai) < *tēka (greta lie. *tiekas* ‘tam tikro kiekio, šitiek, tiek daug’ < **toj-h₃k^wo-*, plg. go. *hvaiwa* ‘kaip’ < **k^woj-h₃k^wó-*). Siūlomam *in* aiškinimui galima būtų prikišti tai, kad iš *ei kilęs vien tik slavų kalbų sujungiamasis jungtukas ‘ir’. Bet juk išskyrus latvių kalbą ir **u-* refleksas kaip sujungiamojo jungtuko pagrindas taip pat nepasitaiko baltų (ir slavų) kalbose. Jis sutinkamas tik indų–iranėnų (s. i. *utá* ir kt.) bei šiaurės germanų (s. isl. *auk*, *ok*, *og* ir kt. < **a-h₂[h₁]* + *u*) kalbose.

Matyti, kad abu la. *in* aiškinimai yra galimi, o jų patikimumas, remiantis anksčiau išdėstytais mintimis, vertintinas skirtingai.

²⁵ Jis giminiškas slovėn. *a* ‘tačiau, ir’, atitinkamai kitų slavų kalbų jungtukui *a*, taip pat lietuvių *o* < **ād/t*. Tiek slovėn. *in*, tiek *an* turi atitikmenis kitose slavų kalbose (pvz., r. trm. *an* [an], *aho* [ano] ‘vis dėlto, tačiau, bet’ < **a+no* < **ā+na*).

LETT. *un* ‘UND’ – LEHNWORT ODER ERBWORT?

Zusammenfassung

In dem Aufsatz wird eine Alternativerklärung für die Etymologie der kopulativen Konjunktionen lett. *un* und *in* ‘und’ vorgetragen. Traditionell wird lett. *un* als Lehnwort aus dem Deutschen betrachtet. Kopulative Konjunktionen gehören jedoch zu den Elementen einer Sprache, welche gewöhnlich nicht entlehnt sind. Es scheint denkbar, daß *un* dem einheimischen Wortschatz des Lettischen angehört. In diesem Falle hätte *un* eine Entsprechung in ai. *utá* ‘und’, eine Erweiterung des altindisches Klitikon *u*. Das Element *-tá* wäre als endungslose Form **té* (und somit als substantivisch flektierter Lokativ Singular des Pronominalstammes **tó-*) zu bestimmen. Die Bedeutung dieses **té*, etwa ‘da’, müßte in der Verbindung mit proklitischem *u* stark verblaßt sein (vgl. etwa gr. $\tau\epsilon$ in der Verbindung nach dem Relativum: homer. $\acute{\omicron}\varsigma\ \tau\epsilon$ ‘welcher’, wie ahd. *ther thār*, mhd. *der dā*, frühhd. *der da*). Entsprechend wäre lett. *un* etwa aus einem **u+na* < **u+no* herzuleiten. Eine Stütze findet der Ansatz **u+no* durch den Vergleich mit der kopulativen Konjunktion ‘und’ des Slovenischen. Hier erscheint *in* < altsloven. *ino* < **eĭ+na* an Stelle von *i* ‘und’ < **eĭ* der übrigen Slawinen. Das Element *no* < *na* < **no* (auch in sloven. *an* ‘aber, jedoch’ < altsloven. *ano*; slav. **i-no*, **a-no* auch außerhalb des Slovenischen, zum Beispiel russ. dial. *an*, *ano* ‘aber’ usw.) wäre als die in unbetonter Stellung vorkommende Nebenform des substantivisch gebrauchten Lokativ Singular **ne* (vgl. gr. Hes. $\acute{\omicron}\nu\epsilon$ ‘dieser hier’ < **so+ne*) des jener-deiktischen und anaphorischen Demonstrativpronomens **no-* zu bestimmen. Bei **no* handelt es sich also um eine bildungsmäßig und semantisch vergleichbare Parallele zu dem **té* von ai. *utá* (vgl. auch gr. $\eta\acute{\upsilon}\tau\epsilon$ ‘wie’ < **ē+ū+ute*). Das im Lettischen dialektisch neben *un* vorkommende gleichbedeutende *in* könnte im Schwachton aus **ēna* < **eĭna* hervorgegangen sein und somit eine Gleichung mit sloven. *in* ‘und’ < **eĭna* < **eĭ+no* bilden.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Bechtel, Fritz 1882, *Bartholomäus Willent’s litauische Uebersetzung des Luther’schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften*, Göttingen: Robert Peppmüller.

Bielenstein, August 1864, *Die lettische Sprache nach ihrer Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt*, Berlin: Dümmler.

BP – *Jono Bretkūno Postilē*, studija, faksimilē ir kompaktinē plokštēlē, parengē Ona Aleknavičienē, Vilnius: LKI leidykla, 2005.

Braune, Wilhelm 1975, *Althochdeutsche Grammatik*, 13. Auflage bearbeitet von H. Eggers, Tübingen: Niemeyer.

Bretkūnas, Jonas, *Giesmes duchaunas ir kitos 1589 metų liturginės knygos*, parengė Guido Michellini, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

Endzelin, Jan 1922, *Lettische Grammatik*, Riga: A. Gulbis.

Endzelīns, Jānis 1951, *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.

Fraenkel, Ernst 1936, Der Stand der Erforschung das im Wilnagebiete gesprochenen Litauischen, *Balticoslavica* 2, 14–107.

Fraenkel, Ernst 1962, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Göttingen: C. Winter, Vandenhoeck, Ruprecht.

Frisk, Hjalmar 1970, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* 2, Heidelberg: Carl Winter.

Kardelis, Vytautas 2003, *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: VUL.

Karulis, Konstantīns 2001, *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, Rīga: Avots.

Klingenschmitt, Gert 2005, *Aufsätze zur Indogermanistik*, hrsg. von Michael Janda [et. al.], Hamburg: Kovač.

Leskien, August 1903, Litauische Partikeln und Konjunktionen, *Indogermanische Forschungen* 14, 89–113.

Matras, Yaron 2009, *Language contact*, New York: Cambridge University Press.

Mažiulis, Vytautas 2013, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, parengė Vytautas Rinkevičius, Vilnius: VUL.

Michellini, Guido 2000, *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Pociūtė, Dainora 1995, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius: Pradai.

Pokorny, Julius, 1959: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* 1, Bern, München: Francke Verlag.

ṚV – *Die Hymnen des Rigveda* 1, hrsg. von Theodor Aufrecht, Berlin: Akademie-Verlag, 1955.

Schwyzler, Eduard, Albert Debrunner 1966, *Griechische Grammatik* 2, München: Beck.

SENIE – *Latviešu valodas seno tekstu korpuss*, parengė LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorija, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu valodu katedra, LU Latviešu valodas institūts (<http://www.korpuss.lv/senie/>).

Vanags, Pēteris 1998, *Visvecākā perioda (XVI gs.–XVII gs. sākuma) latviešu raksti: avotu vēsture un dažas problemātiskas fonoloģijas, morfoloģijas, sintakses un leksikas īpatnības / Latvian texts from the earliest period (16th – early 17th century): translation sources*

and some problems of phonology, morphology, syntax and vocabulary, habilitacijos darbo santrauka, Vilnius.

VE – *ENCHIRIDION*, Catechifimas [...] per Baltramieju Willtentha [...] Ifchfpauftas Karalauczui [...] *M.D.LXXIX*.

VEE – Euangelias bei Epiftolas [...] per Baltramieju Willenta [...] Ifchfpauftas Karalauczui [...] *M.D.LXXIX*.

Wolter, Eduard 1895, Zur Kunde der Wilnaer litauischen Dialekte, *Mitteilungen der Litauischen litterarischen Gesellschaft* 4(2) (20), 173–187.

Zinkevičius, Zigmas 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mokslas.

Birutė KABAŠINSKAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[*birute.kabasinskaite@flf.vu.lt*]

Gert KLINGENSCHMITT

Birkenfeldstr. 3

D-93161 Viehhausen

Germany